

Кожэ Э.

**ТУУРАНДЫ СӨЗДӨРДҮН АТАЛЫШЫНДА КОЛДОНУЛГАН ТЕРМИНДЕР
(Yansima Terimi ve Farkh Adlandirmalar)**

Кожэ Э.

ТЕРМИНЫ ПРИМЕНЯЕМЫЕ В ПОДРАЖАТЕЛЬНЫХ СЛОВАХ

E. Kozha

TERMS FOR IMITATIVE WORDS

УДК:371-003/79

Туранды сөздөр, бир топ тилде ар түрдүү терминдер менен аталган. Индоевропа тилдеринде эң көп грек тилинде "Ономатопойя" термининин фонетикалык кактан айырмачылык көрсөткөн варианттары алдыга коюлса да түрк тилдеринде бир термин коюлган эмес, топтому жок.

Бул макалада дүйнөнү ар кандай тилдеринен тартып азыркы түрк тилдерине чейин тууранды термининин кандайча бөлүнүшүн талдайбыз жана түрк дүйнөсүндө орток термин колдонууну тастыктайбыз.

Негизги сөздөр: тууранды сөздөр, ономатопойя, термин, туроо, таалим жб.

Imitative words are marked with different terms. In Indo-European languages from the phonetic points the term "Onomatopoiia" are pronounced differently, there is not a separate term for it.

In this article we shall analyze the ways of division of the terms of the imitative term in different languages including the Turkic languages.

Key words: imitative words, onomatopia, term, to imitate, imitation etc.

Табиятта жандуу, жансыз - бардык нерселер – кыйыр, же түз түрдө кээ бир кыймыл-аракеттердин, добуштардын булагы. Табияттын бул жандуулугу менен кыймыл-аракеттүүлүгүнө дайыма байкоо: алган, анын бир мүчөсү болуп, сүйлөө жөндөмүнө ээ болгон адам баласы даам татуу, жыт алуу, угуу, көрүү, жана тийүү сезимдеринин жардамы менен табияттагы бул жандуулукту, кыймылдуулукту эзелтен бери атоого, сөз калыбына салууга аракет кылып келет. Бул сөздөр камтыган өзгөчө жана топ келген үндөрдөн, эрежелүү түзүлүштөрдөн улам дайыма адамдардын көңүлүн буруп келген.

Кээ бир үндөрдүн, дабыштардын адам баласында пайда кылган сезимдердин аталышында, булардын сөз калыбына салынышында эне тили жол көрсөткүч болуп, тилдин түзүлүшүнө жакындай тууранды сөздөргө таандык бир системада табияттан пайда болгон бул дабыштар сөздөргө айлантылып, образдуу сүрөттөөлөрдүн пайда болушу камсыз кылынган. Атоолордо табияттагы жандуулук чыгарган үндөр менен жандуулардан чыккан түрдүү үндөр эң маанилуу. Суунун шылдырашы (sirtlisi),(sir sir) шырыштыр шырылдап агуусу, (fokur fokur) боркурап, шапрактап кайноосу; асмандын куркураеесу (giirle-mesi), (gumbiirdemesi) дуцзурвесу; шамалдын согуусу (ptiflir ptiflir), улл-улл; (kufilir kufilir) леп-леп; куйген нерсе-

лердин чытырашы (cizirtisi), бири-бирине кагылышкан нерселердт тарсылдашы (jakiltisi, jakirtisi); адисдын онтоосу (inlemesi); малдын мөөрөшү (bogfirmesi) маарашы (melemesi); куштардын сайроосу, чуркурашы (cik cik) сыяктуу дагы көптөгөн кыймыл-аракеттерден чыккан үндөрдү адам баласы сезимдерибиздин мүмкүнчүлүгүнө карай атоого аракет кылып, түрдүү метафоралык сүрөттөөлөр менен, окшоштуруулар менен буларды байытып келген жана тигил, же бул нерсе чыгарган үндү башка нерсеге өткөрүп анын да жандуу болушуна аракет көрсөтүп келген.

Бардык нерселери менен табияттан чыккан үндөрдү жана бул үндөргө таяныш кылынган атоолордун натыйжасында пайда болгон миндеген сөздү, буларга байланыштуу тил кубулуштарын изилдөөдөн мурун, тил илиминде бул теманын кандай түшүнүлгөнүн, бул сферада колдонулган терминдерди, түшүнүктөрдү карап чыгуу керек.

Бул боюнча алгачкы терминибииз - «ономатопея». Осмон түркчөсүндө бул термин "lafci taklidi" "savti taklidf, кийинчерээк "taklidi kelimeler" болуп колдонула баштаган. Грек тилинде болгон бул термин латынчага, латынчадан батыш тилдерине өткөн. Грекче "onoma" жана "poein" сөздөрүнөн турган бул компонентте "onoma" «ысым же сөз», "poein" «атоо» деп которсо болот. Мындан сырткары англис тилинде буга байланыштуу "echo words", "reduplicative words", "imitative words" жана "sound symbolism" (немисче Lautsymbolik) терминдерин учурата алабыз. Бул терминдер аз гана өзгөрмөлүү түрдө калган батыш тилдеринде да колдонулууда. Буларга немисче колдонулган "Lautbild", "LautmalereP" терминдерин кошсок болот. Орус тилинде «подражательные», «звукоподражательные» же «мимология» терминдери бар. (Ziifkar, 1995:2)

Ономатопея терминин Marouzeau (Paris, 1949) «Бир нерсе чыгарган үнгө окшош, ач үндү элестеттирген үндөр аркылуу жасалган сөз» - деп аныктаган. Анын чыгармасы негиз катары кабыл алынып, Турк Дил Куруму (ТДК) тарабынан даярдалган Лингвистикалык терминдер сөздүгүндө (Ankara, 1949) да ошол эле аныктаманы көрүүгө болот.

Атактуу тилчилер Jespersen (London,1949:369-411), Sapir (Californiya, 1958) Hockett (New York, 1958: 263-300) ономатопеяларды жалпысынан түзү-

лүш менен маанинин ортосундагы байланышты эске алып, маани ыйгаруу менен форманын ортосундагы байланыштын нугу боюнча талкуу жүргүзүшкөн. **Jesperen** "*Sound Symbolism*" деген теманын астында ономатопеяларды изилдеп, "*echoism*" менен "*onomatopoeia*" терминдеринин бирдей экенин жазып чыккан (London, 1949:298). **Hockett** "*echo*" терминин колдонбостон, теманы "*Onomatopoeia and Synesthesia*" темасынын алдында изилдеп, кээ бир сөздөрдүн чындап эле маанилерине жакын үндөрдөн пайда болгонун айткан (New York, 1958: 61-72). «Кун, адам, отургуч ономатопея боло албайт. Анткени физикалык форма менен сөздүн ортосундагы үндөрдүн ортосунда байланыш жок. Бирок мышыктын, иттин ун чыгаруусун билдирген сөздөр - ономатопея». **Hockett** кээ бир психологдордун тил боюнча кызматташа аткарган эмгектеринде ономатопеялар темасын дагы да теренирээк, дагы да кененирээк сферада "*synesthesia*" деген аталышта изилдегендерин билдирет. Ал "*synesthesia*" менен үн сезиминен башка калган сезимдер аркылуу пайда болгон үндөрдү айткысы келгени белгилүү болуп турат. Мындан тышкары **Sapir** ономатопеялардын тузулушу менен маанисинин ортосундагы байланышты "*referential symbolism, expressive symbolism*" өңүтүнөн алып карайт. "*Referential*" өңүтгөн сөз менен маанинин ортосунда эч кандай байланыштын түзүлбөй турганын белгилеп, белгилүү бир ой-пикирдин, же нерсенин белгилүү үндөр аркылуу тушундурулушу логикага жатпай турганын, булардын каалоого жараша экенин билдирген. "*Expressive*" өңүттүн сөздөрдүн каралышында болсо, формалар менен маанилердин ортосундагы сөздөрдү түзгөн үндөр жагынан Караганда ар кандай байланыштын бар экени женунде айтылууда. Ал «*Ономатопеялар үчүн ар убак өтүмдүү болгон экспрессивдүү өзгөчөлүк*» - деген.

Bloomfield (New York, 1935:136-157) "*Onomatopoeic Form*" деген теманын алдында "*onomatopoeic*" термини менен "*imitative*" терминин бирдей карайт. Анын пикиринде мындай формалар бир унге таянат, же бир үндү пайда кылган нерсенин аты. Аныктамаларына «*Булардын бардыгы көбүнчө кош формалар катары болот*» - деп кошумчалап, "*echo*" терминин колдонбоодо.

Жогоруда эскерилген тилчилердин аныктамаларынан башка англис тилиндеги атактуу **Webster** сөздүгүндө (Mass.USA,1949) "*echoic*", "*onomatopoeic*", "*imitative*" терминдерине байланыштуу аныктамалар даана ачып берилген эмес. Булардын аныктамалары бири-бирине окшош. Бирок, жалпысынан алганда "*echoic*" жана "*onomatopoeic*" терминдери маани - "*repetitive*" жана "*reduplication*" терминдери болсо, форма жагынан алганда бири-бирине жакындатылган.

Батыш тилчилеринин бул тема боюнча бир нече термин колдонуп, ал тургай "*echo*" менен "*onomatopoeic*" терминдеринин бири-биринен айырмаланган жактарын керсете албоолору, темага байланыштуу бир терминге башка терминдин орун бербешин бир аз ономатопеянын аныктамасында бир пикирге келе албагандарынан улам болууда. Арийне, **Morin** (1968:97-108) «*Француз тилиндеги табыш тууранды сездердун фонологиясы*» аттуу макаласында

"*echo*" терминине мезгил мезгили менен "*open words*" сыпатын кошууда. Бул термин аркылуу бир калыпка келе элек, ийкемдуу, азыр да табияттагы үндөрдөн жасалган сөздөр билдирилүүдө.

Selen жана **Oguz** (Ankara, 1974: 19-46) аттуу ысымдар алдында басылган "*Lautmaleref*" аттуу макалада "*onomatopoei*" термининен башка "*Lautmalerei*" термини да колдонулууда. Биз «*үндү сүрөттөө же үндү тартуу*» деп которо ала турган "*Lautmalerei*" кээ бир өзгөчөлүктөрү өңүтүнөн алганда өзүнчө бир термин катары бааланган. Бул Hockett'тин кээ бир тил психологдорунун кызматташа эмгектенүүлөрүндө ономатопея темасын дагы да теренирээк изилдеп, үн сезиминен башка калган сезимдер аркылуу пайда болгон ономатопеялар деп белгилеген "*synesthesia*" терминин эске салат, **Selen** жана **Oguz** ономатопеяларды «*Табияттагы үндөрдү тууроо*» «*Табияттагы бардык нерсе эле дабыш аркылуу сөз жасоо*» деп аныктап, "*Lautmalerei*" термини болсо чыгара бербейт, булар басымдуу түрдө сезилет. Бул боюнча "*Lautmalerei*" көбүнчө сөздөрдүн абалдарына жана сүрөттөөлөрүнө теп келген формалар» - деп белгилеген. (Zulfikar, 1995:4)

Тил илиминде бул түшүнүк тууралуу көптөгөн терминдер колдонуларын көрүп турабыз. Бул терминдин турк, кыргыз жана башка тилдердеги аталыштарын төмөнкү ирээтте бере алабыз: 1. Грек тилинде: "**Onomatopoiia**"

(Ономотопомия) ("Словарь иностранных слов". - М., 1988, 355-6). грекчедеги Ономотопомия, ("**онота**"(онома) ат же сөз, "**поиия**" (нома)ат кою же ат берүү) термини латын тилине андан кийин батыш тилдерине өткөн. (Zulfikar, 1995:2) Бул термин акыркы элуу жылда түрк тилинин сөздүктөрүндө да колдонулуп келе жатат. (Ankara, 1949; Ankara, 2005)

2. Француз тилинде: "Onomatopoe" (Marouzeau, Paris, 1949)

3. Англис тилинде:

"Echo words", "reduplicative word", "imitative word", "onomatopoeia"

4. Немис тилинде:

"Lautbild", "Lautmalerei", "Lautsymbolik", "Schallnachahmung".

5.ОСМӨИ Турктөрүнүн Тилинде: "lafz-i taklidi", "savt-i taklidi". (Korkmaz, Ankara, 1992:170-211)

6.Орус тилинде:

"Мимология (Грекче: "mimikos" (мимикос) тууранды сөз)" (Ашмарин, Казань, 1918; Дмитриев, 1927: 271-285; Дмитриев, 1929:18-47), "Изобразительные слова" (Фазылов, Сталинабад, 1958:14-17; Шербак, 1987: 123-139; Конгуров, Ташкент, 1962), "Звукообразно подражательные слова" (Кононов, - М-Л.,1956 : 365-371), "Звукоподражание", "Звукоподражательные слова" (Скаличка, Москва, 1967: 278), "Подражательные слова" (Джафарова, Баку, 1973; Сарыбаев, Алма-ата, 1954: 46; Кудайбергенов, Фрунзе, 1957)

7. Турк тилинде:

"yansima" (Hatiboglu, 1978:133), "yansilama", "ikizlemeler" (Agakay, 1953: 190), "yansima ikizlemeler" (Hatiboglu, 1971), "tekrarlar" (Tuna, 1949: 3-4.; 1950 : 1-2), "yansitan kelime" (Bayrav, 1969 : 59), "yan-

ki kelime" (Balkan, 1967: 64), "yankilik" (Tekin, 1977: 44) "tabiat taklidi kelime", "ses taklidi" (Ergin, 2000:84), "taklidi nida" (Banguoglu, 1940:43), "ses yansimah kelimeler" (Zilifkar, 1995), "sesad" (Deny, 1941:496) жб.

Banguoglu Т., унлем "tinlem" (сырдык сездер) деген ат менен тууранды сездерду *a-Тасвир сеслер*, *б-таклит сеслери*, деп эки топко белуп изилдеген. (Banguoglu, 1974) Түрк тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө "янсыма", "янсылы"; "янсылша" сөздөрү колдонулат.

Терминдин аныктамасына келеек, Хатибоглу теманы «Табияттагы үндөрдү элестеттирген сөздөр», Б.Вардар болсо, дагы да деталдуу түрдө «Тышкы чындык проекциясында бар болгон бир үн, же көрүнүштү, угууга байланыштуу элести чагылдыра турган таризде которгон, атаган, чындыкты унду тууроо аркылуу аныктаган элемент» десе Бангыюглу тууранды сөздөрдү түзүлүшү жагынан сырдык сөздөргө абдан жакын сөз түркүмү, тууранды сөздөр табияттагы үндөрдү элестетип примитивдүү тууроо аркылуу пайда болгон сездер деп аныктаган.

8. Кыргыз тилинде:

"Тууранды сөздөр" : "Кандайдыр бир жандуу же жансыз заттардан чыккан үндү, дабышты туурап, алардын кыймыл-аракетин, ал-абалын, сырткы көрүнүшүн элестетип көрсөткөн сөздөр *тууранды сөздөр* деп аталат. (Абдувалиев, Садыков, 1997: 258)"

"Бир заттын табышын, (үнүн), же көзгө көрүнгөн кыймылын туурап сүйлөйбүз. Мындай туурап сүйлөгөн сөздөрдү *тууранды сөздөр* дейбиз. Маселен: мылтык тарс этти. Чөптүн башы былк этти. Суунун бети жыбырады ж.б. Тууранды сөз экиге бөлүнөт: 1) *тууранды атооч*, 2) *тууранды этиш*. (Тыныстанов, 1934: 83)"

"Кыргыз тили *тууранды сөздөргө* өтө эле бай, алар оозеки тилде да, адабий тилде да кенири колдонулат; тилибизге кооздук, ачыктык, тактык киргизип, башка сөздөр сыяктуу өз ара катнашууда курулуш материалы болуп кызмат кылат. *Тууранды сөздөр* чыгышы, мааниси жана грамматикалык белгилерине карата алар экиге бөлүнөт: 1) *Табыш тууранды сөздөр*, 2) *Элестүү сөздөр*. (Давлетов, Кудайбергенов, 1980:204-207)"

9. Түркмөн тилинде:

"**сес ве** шекил ачладян сөздөр" (Худайкулиев, 1962) ,"ейкунмелер", "сес менземелери" сес бенземелери), "шекил ачладян сезлер" ,"сес ве образ - шекил менземелери"

10. Азербайжан тилинде:

"Теглиди сөз" (Saferova, 1975; Адилов, 1979)

11. Казак тилинде:

эликтен сөздөр" же "эликтевиш сөздөр" (Искаков, 1948; Исакаков, 1951; Катембаева 1965; Сарыбаев Ш., 1954:46)

12. Уйгур тилинде

"таклидий сөз" (Хамид, 1987, 450)

13. Жогоркулардан сырткары "Turk Diinyasi Grameri Terimleri Kilavuzu" китебинде төмөнкү терминдер берилген:

1. Турк тилинде: табият таклиди келиме-ономатопеик келиме

2 Туркмен тилинде: **сес мецзешмеси**

3. Азербайжан тилинде : таглиди сезлар

4. Гагауз тилинде: ономатопеик лафларянсымалар-ономатопея

5.Өзбек тилинде: **таклидий сөз**

6. Уйгур тилинде: таклидий сез

7. Татар тилинде: аваз ийартеме

8. Башкурт тилинде: окшатыв хуззаре

9. Кумук тилинде: предметлерни авазларын ва тавушларын анлатаган сез

10. Карачай-Балгар тилинде: эриклевчи сөз-эниклевчу сөз

12. Казак тилинде: эликтевиш сөз

13. Кыргыз тилинде: тууранды сөз

14. Алтай тилинде: еткениш сес

15. Хакас тилинде: кеегис сес

16. Тува тилинде: етгунуг сес

17. Шор тилинде: кеегуш сес жб. (Naskali, 1997:77)

Тектеш тилдердеги колдонулган терминдерге *Караганда* бири биринен айырмаланып туруучу ар кандай терминдердин колдонулгандыгын көрдүк. Байыркы булактарга таянып айтканда «Диван-лугатит-туркте» "**янку**" (*яц, янсы, янсыма* сезуне келип такалат), **янку**-ундун жанырышы (*акси савт, седа*) (ДЛТ, 2006: 379) колдонулгандыгына күбө болдук. Корутундулап айтканда турк тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө **yansima**, «*тууранды*», **yansili**, «*тууроо*» сөздөрү жолугат. Турк тилинде колдонулган **yansima**, «*тууранды*», термининин этимологиясы **yanguku**, «*яцку*» сезуен чыккан. Турк тилинде айтылган терминдерден сырткары башка тилдерден алынган «*onomatopoeia*, «*iafz-i taklidi, savt-t taklidi*» ж.б. терминдери буларга уланса саны дагы артат. Кыргыз тилинде болсо «**тууранды сөз**» термини колдонулат. Турк жазуу тилдеринде бул терминдин эквивалентине дал келген орток бир термин колдонулушуна саясий жана географиялык өңүттөн бири биринен алые турган турк дуйнесунун жаныдан жакындашуусуна аз да болсо салымын кошо алат.

Азербайжан, турк, өзбек, уйгур тилдеринде колдонулган «**таклидий сөздөр**» аталмасындагы «*таклит*» арабча сөзү этиш маанисиндеги «*аралаштыруу*», «*тышкы көрүүнүшүнө окшотуу*» деген маанини билдирет (Узбек тили изохли лугати, 2003:42— 43). Демек, бул грамматикалык категориянын негизги мааниси «*тууроо этишине*» түздөн-түз же болбосо өтмө мааниси менен туура келет, ошол себептен бул терминдердин ичинде «**тууранды сөздөр**» термини башка терминдерге Караганда тагыраак.

Адабиятгар:

1. Zulfikar H., Tirkfede Ses Yansimali Kelimeler, Ankara, 1995.
2. Marouzeau, J., Lexique de la Terminologie Linguistique, Paris. Dilbilim Terimleri Sozligi, TDK, Ankara, 1949.
3. Jespersen, O., Language, London, 1954.
4. Sapir, E., A Study in Phonetic Symbolism, 1958.
5. Hockett, C.F., A Course in Modern Linguistics, New York, 1958.
6. Kafgarh Mahmud, Divant Lugati't-Turk (Cev.: Atalay, B.), Ankara, 2006.
7. Webster's, New International Dictionary of the English Language, Marriam Company, Springfield, Mass., USA 1949.
8. Morin, Y.Ch., The phonology of the Echo-Words in

- French, Language Journal of the Linguistic Society of America, 48.c, no: 1, 1968.
9. Selen, N., Oguz., Lautmalerei, Ankara Univ. Yilligi, XIII, s. 19-46, 1974.
 10. Bloomfield, L., Language, New York, 1935.
 11. Korkmaz, Z., Gramer Terimleri Sozlugu, Ankara, 1992.
 12. Ашмарин Н.И., Основы чувашской мимологии: О подражательных словах в чувашском языке, Казань, 1918.
 13. Дмитриев Н.К., (Dmitrijev) Beitrage zur osmanischen Mimologie, WZKM, Bd. XXXIV, 1927, 1-2, 105-123, Heft 3-4, 271-285; Дмитриев Н.К., (Dmitrijev) Skizze der sudturkischen Mimologie, WZKM, Bd. XXXVI, 1929, Heft 1-2, 18-47.
 14. Фазылов, М. Ф., "Изобразительные слова в современном Таджикском языке, АКД, Сталинабад, 1958.
 15. Щербак А.М., О морфологическом составе образных глаголов типа бакыр, чакыр, хайкыр. «Советская тюркология» №3, 1971.
 16. Конгуров Р., "Изобразительные слова в современном узбекском литературном языке, АКД, Ташкент, 1962.
 17. Кононов А.Н., Грамматика современного турецкого языка, Москва, 1956.
 18. Джафарова, С. М., "Подражательные слова в современных тюркских языках, АКД, Баку, 1973.
 19. Сарыбаев ИЛ, "Подражательные слова и их отношение к междометиям", Алма-ата, No: 1-2, 1954.
 20. Кудайбергенов С. Подражательные слова в кыргызском языке, Фрунзе, 1957.
 21. Hatiboglu, V., Dilbilgisi Terimleri Sozlugu, DTCF Yay., Ankara, 1978.
 22. Hatiboglu, V., ikilemeler, TDK., Ankara, 1971.
 23. Vardar, B., Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sozlugu, TDK, Ankara, 1980.
 24. Agakay, M.A., ikizlemeler Uzerine, Ankara, 1953.
 25. Tuna, O. N., Turkpede Tekrarlar, 1st. Univ. Ed.Fak. TDE Dergisi. Istanbul, c. 111. s.3-4. 1949. c. IV. s.1-2. 1950.
 26. Bayrav, S., Yapisal Dilbilimi, 1st. Univ. Ed. Fak.Yay., Istanbul, s. 59. 1969.
 27. Balkan, O., Linguistik Metodu, Istanbul, 1967.
 28. Tekin, T., On Turkgede Unsiiz Yitimi, TDAY, Ankara, 1977,
 29. Ergin, M., Turk Dilbilgisi, Istanbul Univ. Ed. Fak. Istanbul, 2000.
 30. Banguoglu, T., Ana Hatlari ile Turk Grameri, Istanbul, 1940.
 31. Banguoglu, T., Tiirkfenin Grameri, Istanbul, 1974.
 32. Deny, J., Tiirk Dili Grameri (Qeviren A.U. El6ve), istanbul, 941.
 33. Абдувалиев И., Садыков Т., Азыркы кыргыз тили, Морфология, Бишкек, 1997.
 34. Тыныстанов К., Кыргыз тили, Фрунзе, 1934.
 35. С. Давлетов, С., Кудайбергенов, Азыркы кыргыз тили, Морфология, Ф. 1980.
 36. Худайкулиев М., Подражательные слова в тюркменском языке - Ашхабад, 1962.
 37. Caferova, S., Muasir Turk Dillerinde Teglidi Sozlerin Lek-sik ve Semantik Htisuusiyetleri, Dil ve Edebiyat, 2. S, Baku, 1975; Caferova, S., Muasir Turk Dillerinde Teglidi Sozlerin Fonetik Hiisuusiyetleri, Dil ve Edebiyat, 6. S, Baku, 1975.
 38. Адилев М., Азерб. Дилинде Теглиди Сезлер, Баку, 1979.
 39. Искаков, А. И., Эликтеу Сездер туралы, Халк Мугалими, No:6, 1948; Искаков, А. И., О подражательных словах в казахском языке, Тюркологический сборник I, М-Л, 1951.
 40. Катембаева Б.Ш., О подражательных словах в казахском языке, - Алма-Ата, 1965.
 41. Сарыбаев Ш., Подражательные слова и их отношение к междометиям, из. Ан. Казахский ССР №:135 сер. Филология и искусствоведения, Алма-Ата, 1-2, стр.46. 1954; Казак тилиндеги эликтеуш сездер, Алма-Ата, 1960.
 42. Хамид Т., азыркы заман уйгур тили граматикси (морфология) Милэтлэр нэширияти, 1987.
 43. Naskali, E. G., Turk Dunyasi Gramer Terimleri Kilavuzu, Ankara, 1997.
 44. Узбек тили изохли лугати, II том, Москва Ш. Тахматуллаев; Узбек тилинин этимологиялык лугати, II китаб Арабча сездар, «Университет» наширияти, 2003.

Рецензент: филол.и.д., профессор Токтоналиев К.Т.